

УДК 341.21

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА

Сімонович Д.В., к. ю. н.,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету підготовки слідчих
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті на підставі теоретичного аналізу розкривається загальноправове та галузеве визначення поняття «процесуальна форма». Також запропоновано ґрунтовні висновки та подано пропозиції щодо розглядуваної теми.

Ключові слова: процесуальна форма, кримінальна процесуальна форма, загальні положення кримінального процесу.

В статье на основании теоретического анализа раскрывается общеправовое и отраслевое определение понятия «процессуальная форма». Также предложены основательные выводы и внесены предложения по рассматриваемой теме.

Ключевые слова: процессуальная форма, уголовная процессуальная форма, общие положения уголовного процесса.

Simonović D.V. CRIMINAL PROCEDURE FORM

In the article on the basis of theoretical analysis revealed the general legal and sectoral definition of “procedural form”. Also provided solid conclusions and proposals on the subjects.

Key words: procedural form, criminal procedural form, general provisions of the criminal process.

Постановка проблеми. Притягнення осіб до юридичної відповідальності, зокрема кримінальної, має бути законним, а постановлене судове рішення – справедливим. Досягнути цього вдається завдяки дотриманню певних процедур і правил, згідно з якими зібрані докази відповідають критерію допустимості, достовірності й належності, а також забезпечується захист прав і свобод людини. Установлення на підставі таких доказів істини сприяє постановленню справедливого судового рішення. Порядок і процедура провадження процесуальних дій визначається законодавством, відповідно, порядок, установлені законодавством у теорії кримінального процесу, отримав назву «кримінальна процесуальна форма».

Ступінь розробленості проблеми. Нове кримінальне процесуальне законодавство з неминучістю викликає інтерес до майже установлених понять теорії кримінального процесу. Не є винятком поняття «кримінальна-процесуальна форма». У своїх працях цієї проблеми торкалися Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, О.Г. Лук'янова, В.Т. Трофименко, А.О. Павлушина, О.Г. Шило, Ю.К. Якимович та інші. Новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України здатен відкрити нові аспекти для доктринального тлумачення.

Метою статті є висвітлення теоретичного поняття «кримінальна процесуальна форма» з урахуванням змін у сучасному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будь-якого юридичного феномена доцільно починати з уточнення понятійного апарату. Різноманітність у тлумаченнях може призвести до втрати сутності явища.

Із цього погляду практичний аспект має визначення поняття «кримінально-процесуальна форма», співвідношення його з поняттям «провадження», а також висвітлення співвідношення між диференціацією кримінально-процесуальної форми та системності окремих проваджень. Правильне встановлення структури й системи сучасного кримінального судочинства дасть чітке розуміння структури кримінального процесуального права й відповідного виду діяльності – кримінального судочинства.

Конституційний обов'язок забезпечення прав людини в державі реалізується шляхом установлення, зокрема, процесуальних норм. Регламентуючи процесуальний стан суб'єктів процесу, законодавець наділяє останніх кореспондуючими правами та обов'язками, які визнаються гарантією дотримання прав і свобод людини в певному виді судочинства. Але не тільки процесуальний стан суб'єктів є гарантією забезпечення прав і свобод особи. Значна увага повинна приділятися процесуальній формі кримінального провадження, яка передбачає зовнішнє вираження реалізації кримінального процесуального права.

Кримінальному провадженню як засобу боротьби зі злочинністю, притаманні певні примусові заходи, що застосовуються службовими особами державних правоохоронних органів і суду. Це зумовлює необхідність установлення чітких правових гарантій дотримання прав людини як щодо осіб, котрі притягаються до кримінальної відповідальності, так і щодо осіб, права яких порушено кримінальним правопорушенням або які залучаються до кримінального провадження.

Визначальним у дослідженні сутності, змісту й правової природи поняття «процесуальна форма» є теорія юридичного процесу. Саме дослідники цього напрямку встановлюють орієнтири для подальшої розробки цього поняття стосовно окремих галузей права.

Автори монографії «Юридическая процессуальная форма: теория и практика» наголошують, що під процесуальною формою потрібно розуміти сукупність однорідних процедурних вимог, що висувуються до дій учасників процесу і спрямовані на досягнення певного матеріально-правового результату. Процесуальна форма являє собою особливу юридичну конструкцію, яка втілює принципи найбільш доцільної процедури здійснення певних повноважень. Будь-яка галузь матеріального права викликає до життя відповідні процесуальні норми, оскільки для реалізації її норм необхідна певна правозастосовна діяльність уповноважених на те суб'єктів [1, с. 12, 13]. Доповнюючи таке визначення, В.М. Горшенев зазначає: «Процесуальна форма являє собою особливу

юридичну конструкцію, що втілює істотні принципи найбільш доцільної процедури здійснення конкретних повноважень» [2, с. 29].

В.М. Протасов зазначає, що термін «процесуальна форма» широко застосовується в процесуальній літературі, але є істотні різниці в трактуванні цієї категорії; навів приклади пов'язання її то з процесуальним правом, то з процесом. Так, одні автори вважають, що процесуальна форма – категорія не кримінально-процесуального права, а кримінального процесу. Інші ототожнюють процесуальну форму з нормами процесуального права й розуміють її як сукупність установлених або санкціонованих законом правил, що регламентують порядок здійснення правосуддя, діяльності учасників процесу. Треті процесуальну форму вбачають у зовнішній формі процесу, а в деяких випадках узагалі не робиться відмінностей між формою та процесом [3, с. 139–140].

В.Н. Протасов критично ставиться до використання категорії «процесуальна (процесурна) форма». Це вчорашній день теорії процесу, зазначав він, і процедури загалом. Уживання цієї категорії в усеосязному й усепроникному значенні якоюсь мірою було виправдано тоді, коли ще не ставилося питання про розробку загальних для всіх процесуальних галузей закономірностей, про процесуально-правові механізми та його елементи. За нинішнього рівня розвитку категоріального апарату загальноправової процесуальної теорії поняття «процесуальна форма» можна використовувати лише для того, щоб підкреслити загальне призначення юридичного процесу як засобу (форми) реалізації інших матеріально-правових відносин [3, с. 141–142].

Із ним не погоджується А.О. Павлушина. Вона є прихильником того, що теорія юридичного процесу повинна становити самостійну частину загальної теорії права, вивчаючи на рівні наукового узагальнення загальні закономірності конструювання й функціонування будь-якої правової процедури в галузі як публічного, так і приватного права. Існування загальнопроцесуальних категорій та інститутів процесуального права фіксується в науці, як такі називають, наприклад, доказове право, процесуальне представництво, форми й системи оскарження судових і несудових актів, голосування, процесуальні форми захисту права тощо [4, с. 3]. Роль теорії права вбачається в тому, що понятійний апарат галузевих наук необхідно погоджувати з категоріями загальної теорії права. В іншому випадку вчені, практики та законодавець будуть говорити різними мовами [5, с. 181].

Стосовно процесуальної форми вона відмічає, що цій категорії загальнопроцесуальної теорії «пошастило» більше за інших. Категорія «процесуальна форма» завжди була в центрі наукової уваги вчених, котрі працювали над загальнопроцесуальними проблемами. Розробка саме цієї категорії привела авторів дослідження «Юридическая процессуальная форма. Теория и практика» до ще більш значущого узагальнення і створення конструкції «широкого» юридичного процесу. Суперечності в розумінні та застосуванні категорії «процесуальна форма» викликані, по суті, необхідністю виявити «форму у формі». Передбачається, що використання її в науковому побуті створює необхідність відмежувати зазначену категорію від за-

гального поняття процесу, який, у свою чергу, в одному з варіантів розуміння є ні що інше як форма. Звідси численні визначення категорії процесуальної форми, що спрямовані на утвердження такого розмежування й практично ніколи не досягають такої мети. Юридичний процес як цілісна теоретична конструкція, узятая автономно, може бути представлений значною різноманітністю його складових форм. Отже, стверджує А.О. Павлушина, категорія процесуальної форми застосовна на різних рівнях типології процесу (галузевому, внутрігалузевому, предметному тощо) [4, с. 290].

Підсумовуючи загальнотеоретичні висловлення, маємо підстави стверджувати про наявність такого: 1) галузевих процесуальних форм (цивільна процесуальна форма, кримінальна процесуальна форма тощо); 2) внутрігалузевих процесуальних форм (саме це є виявом диференціації галузевої процесуальної форми); 3) процесуальних форм окремих процесуальних дій.

Кримінальний процес є різновидом юридичного процесу, відповідно, з'ясування сутності й змісту поняття «процесуальна форма» ґрунтується на загальноправових тенденціях. КПК України значно розширює науковий пошук у цьому напрямі.

У спеціальній літературі питання кримінально-процесуальної форми не раз було предметом відповідних досліджень. Варто згадати праці М.С. Строговича, А.М. Ларина, В.М. Шпилева, М.Л. Якуб, Ю.К. Якимовича й ін.

На думку одних авторів, кримінально-процесуальна форма – це правова форма, що являє собою сукупність однорідних процесуальних вимог до дій учасників процесу, спрямованого на досягнення матеріально-правового результату, а також сукупність умов, установлених процесуальним законом для вчинення органами слідства, прокуратури й суду тих дій, якими вони здійснюють свої функції в галузі розслідування та вирішення кримінальних справ [6, с. 32; 7, с. 8]. На думку інших, кримінально-процесуальна форма – це передбачений законом порядок провадження процесуальних дій і прийняття рішень, порядок провадження в кримінальних справах, сама процедура кримінально-процесуальної діяльності [8, с. 18; 9, с. 11]. Процесуальну форму розглядають як порядок і умови вчинення процесуальних дій і всієї їх сукупності, точно й детально встановлені законом умови вчинення, послідовність і порядок оформлення кримінально-процесуальних дій [10, с. 102–103; 11, с. 13]. Існують й інші авторські визначення поняття кримінально-процесуальної форми. Наприклад, Ю.О. Іванов вважає, що кримінально-процесуальна форма – це інтегративне утворення, яке охоплює кримінально-процесуальне право та систему відносин, що виступають як об'єкт правового регулювання. Це регламентована кримінально-процесуальним правом система й структура кримінально-процесуальних інститутів і правил, процедура та послідовність стадій кримінального процесу, умови, способи й строки вчинення процесуальних дій, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних зі збиранням і дослідженням доказів на слідстві й у судовому розгляді, їх закріплення в правових актах, а також порядок прийняття й оформлення рішень по окремих питаннях і по справі загалом [12, с. 121]. Х.Ц. Рустамов зазначає, що кри-

мінально-процесуальна форма – це система відносин, що виникають у процесі діяльності суб'єктів процесу в певній послідовності та регулюються кримінально-процесуальним законом під час реалізації норм матеріального права [13, с. 13]. Л.М. Лобойко зазначає, що кримінальна процесуальна форма – це визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій і порядок прийняття процесуальних рішень. Значення кримінальної процесуальної форми полягає в тому, що вона створює детально врегульований, юридично визначений, суворо обов'язковий режим кримінального провадження [14, с. 15].

Ми погоджуємося з Ю.М. Грошевим, який зазначав, що порядок провадження в кримінальній справі називають процесуальною формою діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду, а також усіх осіб, які беруть участь у справі. Кримінально-процесуальна форма являє собою правовий режим кримінально-процесуальної діяльності, що включає виконання певних процесуальних умов, дотримання юридичних процедур і забезпечення гарантій під час провадження в кримінальній справі. Загальність кримінально-процесуальної форми полягає в тому, що під час розслідування та розгляду кримінальних справ застосовуються єдині для певної категорії справ правила судочинства. Додержання процесуальної форми забезпечує виховний вплив судових процесів [9, с. 11–12].

Висновки. Отже, змістом поняття «кримінальна процесуальна форма» є визначений законом порядок проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, їх відповідне оформлення у процесуальних документах. Саме від дотримання процесуальної форми під час провадження залежить стан законності, а також забезпечення прав і свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / [Н.В. Виртук, В.М. Горшенев, Т.Н. Добровольская, И.А. Иконичкая и др.] ; под ред.: В.М. Горшенев, П.Е. Недбайло. – М. : Юрид. лит., 1976. – 279 с.
2. Горшенев В.М. Процессуальная форма и её назначение в советском праве / В.М. Горшенев // Советское государство и право. – 1973. – № 12. – С. 28–35.
3. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 143 с.
4. Павлушина А.А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.А. Павлушина. – Самара, 2006. – 459 с.
5. Холоденко В.Д. Выступление на научно-методологическом семинаре «Юридический процесс: проблемы методологии» / В.Д. Холоденко // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – № 2. – С. 181.
6. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М.С. Строгович. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 151 с.
7. Уголовный процесс : [учеб. для вузов] / ред. В.П. Божьев. – М. : Спарк, 1998. – 591 с.
8. Алексеев Н.С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н.С. Алексеев, В.Г. Даев, Л.Д. Кокорев ; науч. ред.: Н.С. Алексеев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 252 с.
9. Кримінальний процес : [підручник] / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
10. Шпилев В.Н. Содержание и формы уголовного судопроизводства / В.Н. Шпилев. – Минск : Изд-во БГУ, 1974. – 144 с.
11. Учебник уголовного процесса / [В.Н. Буробин, Г.В. Дроздов, А.С. Кобликов, А.С. Мамыкин]. – М. : Спарк, 1995. – 382 с.
12. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / [В.Б. Алексеев, Л.Б. Алексеева, В.П. Божьев, А.Д. Бойков и др.] ; под ред.: А.Д. Бойкова, И.И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.
13. Рустамов Х.У. Уголовный процесс. Формы / Х.У. Рустамов. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 304 с.
14. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : [підручник] / Л.М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – 432 с.